

“Ədəbiyyat qəzeti”nin sorğusu

Bədii əsərdən bəhs edilərkən yazıcının səmimiyyəti mətnin ən vacib üstünlüklərindən hesab olunur. Sizcə, yazarın səmimiyyətini necə müəyyənləşdirmək mümkündür?

Seyran SƏXAVƏT:

Deməli, ən vacib məsələyə toxunursuz. Hətta sualınızda belə bir nüans hiss olunur ki, səmimiyyət ən vacib keyfiyyətlərdən biridir; mənə elə gəlir ki ən vacibidir. Qaldı sualın 2-ci tərəfinə - deyə bilərlər ki, yazıçı səmimiyyətini duymağın ən vacib cəhəti oxucu səmimiyyətidir - oxucunun özü səmimi deyilsə, o heç vaxt yazıcının mətnində səmimi, yaxud-qeyri səmimi olmasını duya bilməz. Yeni yazıçı-oxucu səmimiyyəti eyni dərəcədə olanda bu duyula bilər. Yoxsa elə bir cihaz yaxud resept yoxdur ki, yazıcının səmimi, yaxud qeyri səmimi olmasını ortaya qoya bilsin. Bir az dərinə gətsək, deməli ki, oxucu səmimiyyəti dediyimiz vacib keyfiyyəti oxucuya elə yazıçı aşılrayır. Əslində bu son dərəcə qəliz və müəkkəb sualdır və bu barədə uzun uzadı müzakirələr və təhlillər aparmaq olar. Ən azı ona görə ki, yazıçı-oxucu münasibətlərinin nüvəsi, mayası elə bundan ibarətdir. Hətta mən onu deyirdim ki, bu münasibət təkcə söz səmimiyyəti deyil, həyatında da, yaşama tərzində də əsas, məğlubedilməz aparcı və sarsılmaz səndir. Və bu da o deməkdir ki, həyatın bir parçası olan sonot də, elə həyatın özü də səmimiyyətsiz bir həqdir!

Mati OSMANOĞLU:

Səmimilik - istedad deməkdir. Bunun nə qədər təsadüf, ya da qanunauyğunluq olduğunu demək çətindir: sənət ədəbiyyatında yazıçı səmimiyyəti mövzusu, bu mövzuya münasibətin aydınlaşdırılması Stalin öhdüyü jil - 1953-cü ildə ədəbi prosesin gündəliyinə gətirilmişdi: "Noviy mir" jurnalının 12-ci nömrəsində tənqidçi Vladimir Ponomarev "Ədəbiyyatda səmimiyyət haqqında" adlı nəzəri səciyyə

dəşyan maraqlı bir məqaləsi dərc olunmuşdu. Ciddi tarixi əhəmiyyət daşıyan həmin məqalə bu gün rus ədəbiyyatşünaslığında böyük rəğbətə xatırlanır, elektron resurslar vasitəsilə ictimallaşdırılır, ona şərh yazılır. Məqalədə müəllif övr dövər ədəbiyyatında başlıca çatışmazlığın səmimiyyət olduğunu göstərmiş, bədii əsərdəki səmimiyyət qeyri-səmimiyyətin tərifini verməyə, sərhədlərini müəyyənləşdirməyə çalışmışdır. V.Ponomarev hazır şablonları törəyən, müəllifin özündən gəlməyən əsərlərin qeyri-səmimi olduğunu yazırdı. Onun fikrincə, kitab yaratmaq başqa şeydir, hazır şablonlar, ideoloji direktivlər əsasında kitab və pyes "tərtib etmək" də başqa bir şey; bu fərqi ortaya qoyan isə səmimiyyətdir. "Sənətin tarixi və psixologiyasının əlifbası qondarma roman və pyeslərə qarşıdır. Səmimiyyət bizim istedad adlandırılmıyız bütün qabiliyyətlərin əsas tərkib hissəsidir. Səmimiyyət kitabın və pyesin müəllifini kitabın və pyesin tərtibçisindən fərqləndirir... Yaratmaq üçün istedad, daha doğrusu, ilk növbədə səmimiyyət lazımdır".

Rus mətbuatının yazdığına görə, V.Ponomarev "səmimiyyət" artaxını onun özünə qarşı kəskin təzyiq aletinə çevrildi bu məqalə ilə onun tənqidçi və ədəbiyyatşünas karyerası da başa çatdı...

Mətnə yazıçı səmimiyyətinin müəyyənləşdirilməsi ilə bağlı bu tarixçəni xatırlatmaq ona görə zəruri hesab etdim ki, uzun müddət sovət ideologiyasının "şahadə dairəsində" olan Azərbaycan ədəbiyyatı da özünün fərqli və oxşar, güclü və zəif, maraqlı və maraqsız cəhətləri ilə rus ədəbiyyatı ilə eyni taleyi bölüşüb.

1953-cü ildən sonra rus ədəbiyyatı kimi Azərbaycan ədəbiyyatında da böyük dəyişmələr baş verdi və həmin prosesin öntəndə gələnlərdən olan İsa Hüseynov - Muğan - na bu dəyişmələrin diüstrunu yazıcının səmimiyyətində gördüdü. Onun fikrincə, yazıçı yaşadığıqları yazanda səmimi olur: "...bu günə qədər nə yazmışam, hətta tarixi mövzuda təcrübə etdiyim yazılar da öz tərcümeyi-halından doğulmuşdur. Yazıçı öz ürəyini, öz beynini yazmırsa, səmimi deyil. Səmimi deyilsə - yazıçı deyil".

İsa Muğanın 1971-ci ildə nəşr etdiyi tərcümeyi-halının ay-

rı-ayrı cümlələri sonradan Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığının populyar aforizmlərinə çevrildi, tənqid məqalələrində, ədəbi şəhətblərdə tez-tez sitat gətirildi.

Böyük söz ustasının səmimiyyəti yazıcının (mətnin) onu yaradandan tərcümeyi-halından doğmasını bədii yaradıcılığın ilkin şərti hesab etməsi fikri ilə mübahisə etmək çətindir və bu fikrin ciddi elmi əsasları var. XX əsrin əvvəllərində psixanalitik nəzəriyyənin ən çox tədqiq və təhlil etdiyi yazıçı F.M. Dostoyevski idi. Ziqmund Freyd, Alfred Adler, Karl Qustav Yung kimi alimlərin bədii mətn üzərində aparılan tədqiqatların məğzini Dostoyevskinin romanlarında müəllifin

kimliyini "kəşf etmək", əsərlərdə müşahidə olunan psixoloji sarsıntılar müəllifin fərdi yaşantılarına əsasən izləmək olub. Həmin psixoloji tədqiqatlardan çox aydın görünür ki, Dostoyevskinin yaratdığı əsərlərdə, dünya ədəbiyyatının şedevrlərində müəllif məhz özünü, özünün yaşadığını yazıb. Onun obrazları çevirdiyi düşüncələrinin başlanğıcında həm şüurlu, həm də şüür altında olan psixoloji yaşantılar, sarsıntılar, həyatında döndüyə yəradsən məqamlar dayanır...

Azərbaycan klassik ədəbiyyatında fərdi yaşantılardan mətnə "sızan", mətnə obraza çevrilmə və mətnlə oxucu arasında dəqiq sərbəstliyi yaradan səmimiyyət Əbdürrəhim bəy Haqverdiyevin yaradıcılığında daha aydın müşahidə olunmaqdadır. Ə.Haqqverdiyevin əsərlərində müəllifin şəxsiyyəti, fərdi yaşantıları, sanki, yaratdığı bədii obrazlardan öndə gəlir. Məsələn, "Bəxtsiz cavan"-ın - Forhad obrazının karakteri müəllifin ömrünün sonlarında yazdığı tərcümeyi-halındakı faktlar ilə bütövlük təşkil edir və əsərdəki səmimiyyəti bu bütövlük şərhləndirir.

Mikayıl Müşfiqin 1937-ci ildə

Mətn sənin öz oxucunu dəyişdirməyin üçün bir qurğu olmalıdır...

qələmə aldığı "Yenə o bağ olaydı" şerhinə xüsusi fərq və səmimiyyət gətirən cəhətlərdən biri şairin ruhuna çökmüş ölüm duyğusunu özündən uzaqlaşdırmaq cəhdinin ifadəsidir. Müəllif bu şeridə, sanki ayrılmış istəmədiyi dünyaya, insana, sevgiyə, gözəlliklərə "bu yaz bir başqa yazdır" sözləri ilə vəsf etdiyi tarixin ən qanlı illərindən birinin gətirdiyi ölüm duyğusunu tovlayaraq, bununla da özünü ovudaraq baxır və bu, əsərə qeyri-adi bir səmimiyyət verir. Oxucu bu mətnə bir neçə varlığı - qaçılmaz ölümü, əl çəkilməz çətin olan dünyanı, ölümü sevgi ilə ovutmağa çalışan müəllifin və ölmədən yüksəkədə olan sevginin bir arada görür və məndəki səmimiyyət də bu bütövlükdən doğur...

İsa Hüseynov atasının ölümü faktını həm "İdeal" romanında, həm də yaradıcılığının son dövründə qələmə aldığı xatirələrdə "aradılmışdı". Xatirələr Muğanın usta qələmi ilə nə qədər ədəbi səciyyə qazandı da, buradakı araşdırma məhkəmə xronikası təsiri başa gəlir. Eyni fakt "İdeal"-in mətnində ona görə qeyri-adi bədii mona daşıyır ki, yazıçı müəmmalı ölüm hadisəsinin tarixçəsinə sadəcə bir kriminal hadisə kimi təqdim etmir, obrazın xarakterini, düşüncələrini, emosionalını idarə edən psixoloji başlanğıc kimi görür və bu başlanğıc yaşadığını real dünyada irreal aləmə keçdirir. Onu da deyim ki, romanı yazıcının ömür yolundan gələn fərdi sarsıntılarından, müəllifin iki əsrininkə qəhr-

diren oxucudur. Bəs yazıcının məndəki səmimiyyətini oxucu hansı meyarlar əsasında müəyyənləşdirə bilər?

Mənə elə gəlir ki, burada da eyni qanun qüvvədədir: əsas meyar bədii mətnin şərtlərini və şərtlilərinin oxucunun qəbul etməsi, özünü mətnə görə görməsi, mətnin havası ilə yaşamasıdır. Yazıçı oxucuya öz yazdıqlarının şərhlərini qəbul etdirir, oxucunu bədii şərtlilərlə inandırır, mətnin içində, mətnəki duyğular, düşüncələr, obrazlar dünyasına daxil edilə bilər, əsər də, onu yaradan müəllif də oxucu üçün səmimiyyətdir. Oxucu mətnin içində yazıcının "ləməkan" - məkanın fəvçində olan varlığı ilə qarşılaşsa, mətnə yazıcının ruhunu hiss edə bilmərsə, nə yazıcının, nə də mətnin səmimiyyətindən söhbət gədə bilər.

Umberto Ekonun "Gülün adı" romanının haşiyəsində yazılmış qeydlərindən biri "Oxucunu yaratmaq" adlanır. Yazıçıdan sonra mətnin yarınmasında fəal iştirak edən "ideal oxucu" ideyasından çıxış edən U.Eko bu qeydlərdə özünü "oxucunu yaratmaq" təcrübəsini bölüşür. Oxunu qonağına görə, yazıçı hər şeydən öncə, oxucunu öz şərhinə çevirməyi bacarmalı, oxucu yazıcının yaratdığı mətnin "saxarətini" qəbul etməlidir. "Mən öz əsərimdə hansı ideal oxucuya ümid edirdim? Yaşın ki, öz şərhinə. Mənimlə oxunu oynamağa hazır olana. Mən çiyət biryollağa öz əsrlərə getmək və orada də zamanım kimi yaşamaq (və ya əksinə) istədim. Bununla yanaşı, həm də qəbul-

Yazıçı öz ürəyini, öz beynini yazmırsa, səmimi deyil. Səmimi deyilsə - yazıçı deyil

mənə var gücü ilə başlanğıcı - ilk bölümləri oxuyandan sonra mənim əsərimdə, daha doğrusu, mənim mətnimin əsərinə düşəcək mənim oxucunun təhsilində münasibət bəyrməyə çalışırdım. Oxucu düşünməyə başlayır ki, ona bu mətnə təqdim olunduğundan başqa heç nə lazım deyil. Mətn sənin öz oxucunu dəyişdirməyin üçün bir qurğu olmalıdır..."

Mətnin oxucunu dəyişdirməsinin oxucunun həm bədii şəxs, həm də bədii söz vasitəsilə təqdim olunan insana, topluma münasibətinin dəyişməsi kimi qəbul etməni doğru oldur.

Elçin "Baladadaşın ilk məhəbbəti" hekayəsini ədəbiyyatımızın ən səmimi və unudulmaz əsə-

lörindən birinə çevirən sehrli qüvvə, hər şeydən öncə, yazıcının mövzuya və qəhrəmana oxucu münasibətini dəyişdirməsi, başqa sözlə desək, "oxucu yaratmasıdır". Zahirən oxucunun gözünün önündə olan, olsun ki, hər gün rastlaşdığı, bununla belə, içindən bixəbər olduğu, tanıya bilməyi, bəlkə də tanımaq istəməyi Baladadaşın iç dünyasının açılmasını oxucu özü üçün bir "kəşf" kimi qəbul edir. Bu kəşfi oxucuya qəbul etdirən isə Baladadaşın iç dünyasındakı insanın yazıçı tərəfindən hamıya doğma olan bir insan kimi təqdim edilməsidir...

Ədəbiyyatımızın "ideal oxucusunu" tapan fenomen əsərlərindən biri də, obrazlı desək, Anarın inşa etdiyi "Beşmərtəbəli evin altıncı mərtəbəsi"dir. Cəmiyyətin pişiklərin mırov yeri kimi gördüyü bədii fəzada müəllif zamanənin ağırlı məhəbbət hekayəsini göstərməyi bacardı və oxucu həmin fəzaya öz baxış bucağını dəyişib, müəllifin göstərdiyi yöndən baxmağa başladı. Anarın Təhminəsindən, Zaurundan fərqli oxucu nəsillərinin marağını azaltmayan sirt də, görünür, bu amillə bağlıdır...

Onu da qeyd etməyə ehtiyac var ki, bədii məntdə səmimiyyətin ən böyük düşməni bədii sözün ideologiyasının əsirinə çevrilməsidir. Bədii ədəbiyyat ideologiyasının xidmətçisinə (V.İ.Leninin təbirincə, ideologiyanın "təkəriyinə və vintciyinə") çevrildə səmimiyyətini itirir. Hər cür "izmlərə" sığmayan, hüdudları və çərçivələri sındıran, axının əleyhinə çıxan ədəbiyyat daha yaşarı və səmimi olur. Məsələn, Mixail Şoloxovun "Sakit Don"u sosializm realizminin buxovlarından azad olduğuna görə möhtəşəmdir. Bu mənada, ideologiyalaşmış sosializm realizmi kimi ideologiyaya çevrilən modernizm də, postmodernizm də yazıçı səmimiyyətinin əleyhinə işləyir və öz "oxucusunu yaratmaqda" aciz qalır.

Musa ƏLƏKBƏRLİ:

İnsan səmimiyyəti dil ilə ürək arasındakı məsafə ilə ölçülür. Ürəyində necə fikirləşirsən, dilində necə danışırısan?! Yaşadığımız həyatda səmimi olmayıb səmimi görünməyə çalışanlar çoxdur. Səmimiyyət görüntüsü yarananlar həmişə son anda öz həqiqi sifətlərini göstərməklə bu görüntünü puça çıxarırlar. "El gözü tərəzidir" axı. Səmimiyyətdən uzaq olanların səmimiyyət maskası həmişə vaxtından əvvəl yırtılıb, gülüş hədəfinə çevrilib. Əsl

səmimiyyət insanın şəxsiyyətindən qaynaqlanır. O insan bədəninin gözəgörünməz bir üzvüdür desəm bu bəlkə kimlərəsə qəribə görünə bilər. Səmimiyyət şəxsin qanından, canından, ruhundan süzülüb gələn duruluqdur, saflıqdır, doğruluq, həqiqət meyarına sadıqlıqdır. Adətən yaşadığı dövrün, zamanın diqtəsindən ucada dayanan, qorxu və qovğalarından üzüağ çıxan, həyat həqiqətlərini hər şeydən üstün tutan yazıçılar öz əsərlərində səmimi olublar. Səmimiyyət bədii əsərin ən ümdə atributudur. Onu geniş oxucu auditoriyası, dinləyici marağı müəyyənləşdirir.

Narinqül:

Hər bir bədii əsərin əsas dəyəri onun səmimiliyindədir. Əsərin təhkiyəsi, dili, süjet xətti maraqlı olmaqla bərabər, həm də səmimiliyi oxucu üçün çox vacib şərtidir. Əlbəttə, mətnin səmimiliyi deyərək yalnız avtobiografik əsərlər nəzərdə tutulmur. Müəllifin mətnə yanaşması, mətndəki prototipləri necə təqdim etməsi, oxucunu inandıra bilmək bacarığı mətnin səmimiliyini işarə verən əlamətdir. Nəzərə almaq lazımdır ki, müasir oxucu artıq pafosu, didaktikanı, təbliğatı əks etdirən ədəbiyyata qarşı o qədər də maraqlı deyil. Oxucu əsərin ilk

cümləsindən səmimi olub-olmamasını hiss edir. Mütaliə zamanı hadisələr oxucunun gözləri qarşısında səhnələşirsə və onun altşüurunda yeni təsvir vasitələri yaranırsa, sözlərin enerjisi hiss olunursa, demək əsər səmimidir. Müəllif yazını qələmə almazdan əvvəl mətnə hazır olmalı, sərbəst şəkildə mətnlə baş-başa qalmağı bacarmalıdır. O əgər mətni qələmə alarkən azaddırsa, sözə qarşı səmimidirsə, əsərin səmimiyyəti oxucuya da sirayət edəcək. Yalnız azad düşüncəli, istedadlı insan təbii və səmimi ədəbi obrazlar yaratmağa qadirdir. Həyatı olduğu kimi dərk etmək, hadisələrə real yanaşmaq və yüksək bədii ümumiləşdirmə aparmaq bacarığı əsərin səmimiliyinə xidmət edən amillərdəndir. Məsələyə forma və məzmun aspektindən baxıldıqda isə düşünürəm ki, məzmun və formanın vəhdəti də əsərin bədii dəyərinə, səmimiliyinə böyük təsir göstərir. Məsələn, bəzən görürsən ki, müəllif Şərq təkəkkürünə, Şərq düşüncəsinə yaxın olan bir insandır və bu məzmununda özünü büruzə verir, lakin forma-qəlib Qərb "istehsalıdır". Həssas oxucu dərhal saxtılığı hiss edəcək və təbii ki, əsərin bədii dəyəri aşağı enəcək.

Hazırladı: Faiq Balabəyli